

HELMUTAS ARNAŠIUS

Klaipėdos universitetas

LOGOS IR SIELA HĒRAKLEITO¹ FILOSOFIJOJE

Logos and Soul in the Philosophy of Heraclitus

SUMMARY

The starting point of the investigation in the Heraclitus' category or *logos* has been the conception of Christ as *logos* in the gospel of John. The *logos* of Heraclitus at the same time is the word of the philosopher and the eternal law of the cosmos, by which the change or the elements of matter is governed, in their constant transition from one to another, i.e. from fire to air, to water and finally to earth, according to their content of fire. The soul of man, beginning in the light of the high, becomes body by filling up with moisture and earth, but it can recognize the glimpse of *logos* in itself by the help of the nous and then, by drying up, to elevate to the light again. For Heraclitus this process of up and down of the soul remains purely material whereas 'god' is a monistic concept of harmony. John's understanding of *Logos* as God is personal, and, through identification with the *logos* in Christ, it leads man salvation and being 'sons of God'. Thus a materialist conception of *logos* stands before a soteriological one.

SANTRAUKA

Hėrakleito *Logos* koncepcijos tyrimas paremtas Jono evangelijoje suformuluota Kristaus, kaip *Logos*, samprata. Hėrakleito *Logos* yra kartu ir amžinas kosmoso dėsnis, kuris valdo materijos elementų kaitą, jų nuolatinį perėjimą iš vienos būsenos į kitą, priklausomai nuo to, kiek joje yra ugnies / šviesos, oro, vandens ir žemės. Žmogaus siela, išeidama iš viršuje esančios ugnies, prisisotinusi drėgmės ir žemės, tampa kūnu, tačiau atpažindama savyje ir kosmose tą patį *Logos*, vis sausėdama, vėl gali pakilti švieson. Žmogus, siekdamas iš naujo pakilti į šviesą, protu turi ieškoti *Logos* savyje – atpažinti save patį. Jono evangelijos *Logos*, kuris yra Dievas, o ne vien kosmosas kaip interpretuoja Hėrakleitas, veda žmogų į išganymą. Tuo tarpu Hėrakleito siela išnyksta amžinoje ugnyje, kurios dėka viskas kinta.

RAKTAŽODŽIAI: *Logos*, Hėrakleitas, siela, šv. Jonas.

KEY WORDS: *Logos*, Heraclitus, soul, St. John.

LOGOS SAMPRATA JONO EVANGELIJOJE

Pažinimo, arba tiesiog mąstymo prigimties ir jos santykio su realybe arba dievybe, problema senovės graikų filosofijoje bei Jono evangelijoje siejama su *Logos*², kurį savo filosofijoje įprasmino Hērakleitas. *Logos* sampratos analizę pradėsime nuo Biblijos, kad būtų aiškiau apibrėžtas žodžio, minties ir jų realizavimo santykis.

Senajo Testamento monoteistinis Dievas Jahvė, anot Patarlių knygos, sukūrė dangų³ ir žemę kartu su suasmeninta dievybe, vadinama Išmintimi (hebr. *Hokma*). Šioji Išmintis giriasi kūrimo metu buvusi „numylėtinė Jo pašonėje, Jo džiaugsmas diena iš dienos, vis žaisdama priešais Jį – [...] ir aš turėjau palaimą su žmonių sūnumis.“ (Pat 8, 30–31)⁴. Matome, kad apie žmogaus atsiradimą liudija pati Išmintis, be to, ji teigia, kad „Jahvė mane sukūrė savojo kelio pradžioje, kaip pirmąjį savo darbų nuo amžių. Nuo amžinybės aš jau buvau įkurdinta pačiam pasaulio pradmeny.“ (Pat 8, 22–23). Patarlių knygos 8 š byloja, jog Išmintis dalyvavo pačiame pasaulio kūrime; ji nuo amžių buvo su Dievu, ji yra dieviška, kaip Babilonijos dievas Enki, Egipto Maat, graikų Atėnė ir kiti. Taigi galime teigti, kad Senajo Testamento Išminties knygos yra pirmosios filosofijos pradinė raiška⁵.

Naujojo Testamento Jono evangelijos *Logos*-Kristus taip pat dalyvauja pasaulio, kuris yra pripildytas ir valdomas išminties, kūrime. Jono evangelija, būdama artima filosofinei dvasiai, prasideda stebėtinai panašiais Senajo Testamento žodžiais: „Pradžioje buvo *Logos* (λόγος), ir *Logos* buvo pas Dievą, ir Dievas buvo *Logos*. (Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος

ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος.) Pradžioje jis buvo pas Dievą. Viskas gimė (ἐγένετο) iš *Logos*, [...] jame buvo gyvybė, ir gyvybė buvo žmonių šviesa; [...] bet tamsa jos neužgožė.“ (žr. Jn 1, 1–5). Su Žodžiu (*Logos*) pasaulin atėjo „tikroji šviesa (φῶς), apšviečianti visus žmones“⁶. Iš Jo gimė kosmosas (κόσμος – tvarka, pasaulis), „bet pasaulis jo nepažino“ (Jn 1, 9), o tie, kurie Jį priėmė, įtikėjo Jo⁷ varda, tiems „Jis davė galią tapti Dievo vaikais“ (Jn 1, 12), kadangi jie nėra užgimę vien „iš kraujo ir ne iš kūno (σὰρξ – pažod. mėsa) valios, ar iš vyro valios, bet iš Dievo“ (Jn 1, 13). Dievo *Logos* pavirto materija, tapo Kristuje suasmenintu kūnu (σὰπξ – pažod. mėsa), gyvenančiu tarp žmonių, vienatiniu Dievo sūnumi.

Jono evangelijos prologas sudarytas iš pagrindinių archajinio mąstymo sąvokų: jau pirmasis žodis *pradžia* (ἀρχῇ), implikuoja pagrindinį ikisokratikų klausimą apie pasaulio atsiradimą; *Logos* (λόγος), kaip išminties galybė pasaulio kūrime ir jo darniame valdyme; *gimti* – archajiniai dievai ir pasaulis lytiniu būdu gimsta iš pradinės dievybės ar jų poros; *dievas* tvarko ir valdo pasaulį; *šviesa, tamsa / naktis* – iš tamsos atsiranda gyvybę įgalinanti šviesa, „tebūnie šviesa!“ – liepia Elohyms; *kosmosas* yra dangaus ir žemės vieta, jų tvarka; *dievo vaikai* (Biblijoje: tik sūnūs! – aut.) – sutverti tam, kad tarnautų dievams ir šlovintų jų varda; *žmonės* yra kartu ne tik kūniški, bet ir gyvenantys dėka dievų įkvėptos alsos / dvasios; *valia* – tai logiškas, dievobaimingas tikslingumas, numatymas (θελήματα); dauguma *neatpažįsta* ir *negarbina* dievo; tik dievus *priimantys* savin bus

prikelti amžinam gyvenimui. Šios teologemos, nors ir skirtinguose kontekstuose ir semantikose, yra būdingos daugumai archajinių filosofinių teologijų ar teologinių filosofijų.

Analizuodami Hèracleito *Logos* ir sielos kategorijas, pabandydysime atskleisti, kad jos teologijoje dar nėra pakankamai suvoktos kaip Evangelijų ir vėlesnių krikščionybės doktrinų ištakos, nors Jo-

no evangelijos prologas skamba lyg atnaujintas, helenistiškai parafrazuotas Hèracleitas. Hèracleito *Logos* ir sielos kategorijos giliai išsiskyrė Vakarų pasaulio religinėje, filosofinėje ir mokslinėje sampratose, tačiau pradžioje jos neretai būdavo suvulgarinamos arba vienpusiškai interpretuojamos ir iškreipiamos, o vėliau buvo įtvirtinta dualistinė atskirtis tarp *Logos* ir materijos.

LOGOS⁸ IR JO PAŽINIMAS

Hèracleitas, sekdamas savo pirmtakų, Mileto *materialistų* bei Ksenofano ir Pitagoro demitologizavimu, ieškojo visko pradmens bei jo kaitos dėsnio ir rado jį *Logos*: „Šio *Logos*, kuris yra amžinai (ἑόντος ἀεί), žmonės nesupranta nei prieš išgirdami apie jį, nei išgirdę pirmą kartą. Nežiūrint, kad viskas vyksta pagal *Logos* (γίγνμμένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον), vis vien jie pasirodo esą nemokšos, nes atrodo neturi jokios patirties su tokiais žodžiais ir tokiais darbais, kuriuos aš išskiriu pagal prigimtį (*fysis* – φύσις) ir aiškinu, kokie jie iš esmės yra. O kitiems žmonėms lieka nesuvokiama net ir tai, ką jie pabudę daro, panašiai kaip jie užmiršta savo sapnus“ (1 fr.)⁹. Skeptikas Sekstas Empirikas teigia, kad šiuo fragmentu prasideda Hèracleito knyga *Apie gamtą*, kurioje *Logos*, kaip tiesos kriterijui, skiriamas ypatingas dėmesys: „Bet visą šį dieviškąjį *Logos*, anot Hèracleito, įkvepiant įtraukdami savyje, mes tampame išmaningi (*νοεροί*), tačiau miegodami užmirštantys, bet budėdami vėl supratingi“¹⁰.

Šis Hèracleito fragmentas atskleidžia du skirties aspektus: skirtį tarp filosofo

skelbiamo ir nepriklausomai nuo jo egzistuojančio *Logos*, nors *Logos* yra šių skirtių tapatumo pagrindas, ir skirtį tarp žmonių, nesuprantančių *Logos* nei reginti, nei klausantis aiškinimo, kurių yra dauguma, ir suprantančių *Logos*, kurių yra mažuma ir jie atstovauja intelektualųjį elitą. Tie, kurie suvokia *Logos*, sudaro mažumą, nes jo pažinimui reikia suprasti visuotinį gamtos ir visuomenės dėsni, kuris reikalauja gilių išvalgos.

Atkreipęs dėmesį į tai, Hèracleitas pataria išklaudyti ne jo samprotavimus, bet išklaudyti į patį *Logos*: „Ne man, bet *Logos* išklaudyti, yra protinga sutarti“¹¹, kad viskas yra Viena.“ (50 fr.). Tuo Hèracleitas nori pasakyti, kad ne jis, bet patsai, amžinai esantis *Logos* atskleidžia savo visuotinumą, veikimą kosmoso ir visuomenės dėsnyje bei parodo, kas jis yra.

Logos visuotinumas yra pasaulio ir žmonių buvimo dėsningumo ir tvarkos pagrindas. Hèracleito nuomone, toks bendras dėsnis atsispindi polio bendruomenės įstatymuose, kurių privaloma laikytis: „kalbančiam su išmone (νόμος) dera pasikliauti tuo, kas bendra visiems, kaip miestas įstatymu ir dar daug stipriau.

Kadangi visi žmogiškieji įstatymai maininasi vienu dieviškuoju, kuris valdo tiek, kiek nori, ir jo pakanka visiems ir net daugiau, nes jis neišsenka.“ (114 fr.).

Priėmęs postulatą, kad žmonių leidžiami įstatymai yra visuotinumui pritaikymas konkrečioms žmonių reikmėms tenkinti, Hērakleitas teigia, jog reikia paklusti visuotiniam pasaulio dėsniui – *Logos*: „būtinai sekti tuo, kas bendra¹², tačiau daugelis, nors *Logos* yra bendras, gyvena tarsi turėtų nuosavą supratimą“ (2 fr.)¹³. Hērakleito apibrėžtas visuotinis dėsnis *Logos* visuose pasaulio ir žmonijos dalykuose yra savitas, jis reiškiasi vis kitaip, nors yra tas pats Vienis. Jį galima arba pažinti, arba ne, bet apie jį, pasak Hērakleito, negali būti skirtingo supratimo, o tik visokių nuomonių, kurios yra niekingos.

Taigi *Logos* iš esmės yra visuotinas, atpažįstamas dėsningoje tvarkoje ir tokiu būdu jis yra teisingo pažinimo pagrindas. Žmogui reikia atidžiai stebėti reiškinius, ir tada jam *Logos* pats atsiskleis. Be stebėjimo, kaip teigė Hērakleitas, žmogui dar reikia išmanymo (*nous* – νόος), kuris padėtų ištirti patį save ir savyje rasti viskam bendrą dalyką – *Logos*. Toks pažinimas prasideda jusliniu gamtos tyrimu.

Hērakleitas pastebi, kad pažinimui vienos juslės tinka geriau nei kitos: „akys yra geresnės liudytojos už ausis“ (101 fr.), tačiau empirinis pažinimas jam yra svarbiausias, nes „Viskam, ką galima matyti, girdėti, patirti – aš teikiu pirmenybę“ (55 fr.). Kita vertus, neišprususių žmonių juslės yra menkavertės: „Akys bei ausys yra blogi liudytojai žmonėms, turintiems barbarų sielas“¹⁴ (107 fr.). Juslių įspūdziams tvarkyti ir suprasti reikalinga

įžvalga, protas, net kultūrinė aplinka, išprusimas, pagaliau, kaip matysime, ir apsisvalymas bei *šventumas*. Vadinasi, juslės yra pirmasis žmogaus komunikacijos su *Logos* kanalas¹⁵. Įžvalga yra tarsi *Logos* akys, jo juslė, kuria teisingai suvokiamas pasaulio dėsningumas. Žmogaus *Logos* orientuojasi pasaulyje dėka įžvalgos. Žmogus privalo žinoti, kad „Išmintis slypi tik viename – suprasti mąstymą, kuris valdo visus dalykus su visų dalykų pagalba“ (41 fr.). Galima teigti, kad visa turi įtakos viskam, t.y. *Logos* visa vienija su visais ir su pačiu savimi. Toks sakinyš iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti banalybė, tačiau juo norima pasakyti, kad visa yra valdoma vieno nekintamo principo – *Logos*.

Logos nėra vien tik *doxainis* minties ar sąmonės reiškinys, bet turi materialų charakterį, kaip ir visos archajinių filosofų bei teologų kategorijos. Itin svarbu suprasti, kad archajinė mąstysena nežino nematerialių abstrakcijų – visatoje visa yra *materialu* arba *materialumo išta* ir todėl, kaip sakytų Aristotelis, viskas yra *substancija*. Archajinis žmogus suvokia tik tai, kas jam betarpiškai naudinga, tai, ką jis gali apčiuopti, apdirbti, o tai įmanoma tik kūnu, juslėmis, rankomis. Galima teigti, kad jam visi daiktai yra *panašūs* į jį, daiktai atitinka jo prigimtį, vadinasi, jie yra materialūs, be to, gali *mąstyti, planuoti*. *Logos* šiuo atveju suvokiamas kaip materialus žmogaus mąstymo organas bei pasaulio tvarkos valdymo principas, visuotinas dėsnis. Tiesa, pats *Logos* nėra materija, bet per ją jis valdo visa, todėl Hērakleitui *Logos* yra materialių elementų – žemės, vandens, oro, ugnies, sielos – reiškimosi sferoje.

UGNIES KOSMOLOGIJA

Logos materialusis archetipas, pasaulio pradmuo (αρχή – αρχή) yra ugnis (πῦρ). Galėtų atrodyti, kad Hērakleitas imasi Mileto *materialistų* pirmojo pasaulio pradmens paieškos. Tačiau jo ugnis iš esmės yra visų dalykų kaitos, jų pastovaus pradėjimo ir baigties raiška, veikianti negyvuose dalykuose ir gyvose būtybėse, daiktuose ir sielose. Toks požiūris artimas archetipiniam animizmui. Ugnis yra aukščiausia sielos ir išmonės būseną, tuo pačiu būdama tapati sielai ir išmonei¹⁶. Siela, kaip ugnies atmaina, tik apsivaliusi nuo žemesniųjų elementų priemaišų – oro, vandens ir žemės – grįžta į pirminę būseną, t. y. tampa sausa ir gryna.

Hērakleitas, kaip šventikas, pats deginęs aukas šventovėse, konstatuoja, jog ugnis yra esinių amžinos kaitos principas: joje viskas sudega, tačiau ji, kūną paversdama pelenais ir žeme, dalyvauja ne tik materijos iš ugnies tapsme. Pitagorietis Hiposas iš Metaponto ir Hērakleitas tvirtino, kad amžinas tapsmo ir kaitos procesas yra materialus, kuriame ugnis yra pradmuo. Iš ugnies kyla sutirštinti ir suploninti dalykai, kurie vėl sulydomi ugnyje, nes „visi dalykai yra ugnies atmaina“¹⁷, todėl ji yra tikrovės vaizdas ir jos provaizdis. Amžina kaita ugnimi reiškiasi taip, kaip kad „Visi daiktai yra mainams ugniai, ir ugnis – visiems daiktams, taip kaip prekės auksoi ir auksas prekėms“ (90 fr.).

Šiame fragmente Hērakleitas naudoja sociomorfine terminologija, norėdamas pabrėžti ne tik betarpišką ugnies dalyvavimą pasaulio kaitoje, bet taip pat parodyti ir visai kitą ugnies būdą, t. y. jos abstraktumą ir kiekybės daiktuose reikš-

mingumą. Ugnies kiekis daiktuose tampa jų vertės matu, kadangi pati ugnis nekinta, ji, kaip ir auksas, išlaiko pastovumą. Priešingai, visi daiktai, būdami prekės, vertę įgyja kiekvieną kartą derantis turguje, todėl jie yra kintami. Prekių ir aukso santykį Hērakleitas traktuoja kaip daugio ir vienio problemą, kuri analogiška elementų ir *Logos* santykiui, jų proporcijai, kai *ugnis* atstovauja pasaulio vieningumą, jo pagrindą, o visi daiktai – daugi¹⁸.

Logos šiuo atveju apibūdinamas kaip keturių archajinių elementų: ugnies, vandens, žemės ir oro santykis ir jų proporcija dalykuose. Kaip prekės rinkos apyvartoje vis keičia vertę, taip ir dalykai, pripildyti ugnies, įkaista, sausėja arba visai sudega, pavirsdami gryna ugnimi. Ugnies santykis su kita medžiaga dalykuose nėra visiems laikams nustatyta jų būseną, nes proporcija kinta, ir todėl dalykai keičia savo būdą: „Šalti dalykai šyla, kas yra šilti – šąla, kas yra drėgni – džūsta, kas yra sausi – šlampa.“ (126 fr.). Hērakleitui svarbu atskleisti, kad elementų kaita vyksta per pagrindines priešybes: šalta – šilta, drėgna – sausa, kurias iššaukia ugnis. Būdama visko vienis, pasaulio pagrindas, ugnis, veikdama elementus, lemia ir daiktų vystymosi kryptį: šilta virsta šaltu, šalta – šiltu.

Šioje kaitoje dalyvauja ir žmogus su savo siela: „Sieloms mirtis – virsti vandeniui, vandeniui mirtis – virsti žeme. Bet vanduo ateina iš žemės, o iš vandens – siela.“ (36 fr.)¹⁹. Elementų kaita yra visuotinis kosmoso procesų reiškinys, kuriuose vienas elementas pereina į kitą, tapdamas savo priešybe. Tokiu būdu

vienam *mirus, gimsta* jo priešybė: „Ugnis gyvena žemės mirtimi ir oras gyvena ugnies mirtimi; vanduo gyvena oro mirtimi, žemė – vandens.“ (76 fr.). Šie Hērakleito aptarti fragmentai sudaro prielaidą teigti, kad tokie kosmoso procesai, kaip tankėjimas-retėjimas ar šilimas-atšalimas, lemia pačių elementų kaitą.

Hērakleito kosmologija rado atgarsį Aleksandrijos krikščionių mokykloje. Klemensas Aleksandrietis savo veikale *Stromatai* (V, 14, 104, 3) cituoja Hērakleito fragmentą „Ugnies kaita: pirma – jūra; o iš jūros: viena pusė – žemė, kita pusė – ugninga vėtra“ (31 fr.)²⁰. Po to Aleksandrietis šį teiginį komentuoja savaip: „Tai reiškia, kad ugnis, visatą valdančiai *Logos* ir Dievo galiai padedant, per orą yra pakeičiama į vandenį, kaip kosmoso tapsmo sperma, kurią jis vadina jūra²¹. Iš jos savo ruožtu vėl gimsta žemė ir dangus, ir visa, kas yra tarp jų. Kokiu būdu tai vėlgi sugrįžta atgal ir sudega, – Klemensas Aleksandrietis atsako toliau cituodamas Hērakleitą, – „pradžioje žeme paversta jūra išsilies atgal į jūrą, kuri turės savo vietą pagal tą patį *Logos*

[*proporciją* – H.A.], koks jis buvo prieš gimstant žemei“ (31 fr.).

Hērakleito kosmosas prasideda iš ugnies, jis keičiasi pagal *Logos* dėsnius, *pagimdydamas* žemę ir orus virš vandenų, ir visa, kas juose yra. Pagaliau tai vėl sugrįš į pradinę būseną – sudegs ugnyje, ir visas procesas, pagal *Logos*, prasidės iš naujo. Kosmosas vystosi pagal kaitos principą, iš ugnies viršaus nusileisdamas iki žemės apačios ir iš apačios vėl pakildamas iki ugnies viršaus. Kosmose vyksta nuolatinė elementų kaita, niekas jame neišnyksta, nes kas yra, negali pradingti nebūtin.

Hērakleito kosmologijos paralelės archajiniams mitams, turint omenyje ir Biblijos kūrimo mitus, yra akivaizdžios.²² Be to, galioja, kaip mes sakytume, materijos išlaikymo dėsnis. Aišku, Hērakleitas dar nežinojo gamtos mokslų pasiekimų, tačiau filosofinis visatos evoliucijos principas, kaip amžina priešybių kaita, paremta tam tikrais dėsniais, jau buvo jo suformuluotas. Visa kaitos – evoliucijos idėja yra tiek archajinis, tiek modernus pasaulio pažinimo pagrindas.

SIELA

Šiame kaitos procese siela dalyvauja išretėjusi, pakildama iš drėgmės: „...ir sielos išgaruoja iš drėgmės.“ (12b fr.). Apsivaliusi ugnimi, ji pakyla iki pačios ugnies, susitapatindama su ja ir, prarasdama žemės pavidalą, tarsi išnyksta ugnies prade. Tokios būsenos siekia ir žmogus, kadangi jo „sausą siela yra išmintingiausia ir geriausia.“ (118 fr.). Priešingai, kai siela, nusileidžia žemėn ir sušlampa, ji tampa apsunkusi, susitepusi, pernelyg žemiška, o toks *šlapias* žmo-

gus elgiasi kaip girtas: „Kai žmogus prisigeria, jis vedamas nesubrendusio vaiko; jis svirduliuoja, nežinodamas, kur deda koją, nes jo siela yra drėgna.“ (117 fr.). Vandens prisisunkusi siela nebesiorientuoja pasaulio duotybėse, nebepažįsta jo – ji praranda ryšį su ugninguoju *Logos*. Savimi pasitikinti, išmintinga siela yra sausa, kadangi joje yra daug mažiau ugnies priešybės – vandens²³. Vadinasi, siela priklauso ugninei, dvasinei pasaulio sferai²⁴.

Siela turi ją dauginantį, gyvą, palai-
kantį *Logos*, kaip proporcingą ir nuolati-
nę kaitą su kitais elementais ir ypač su
ugnimi (žr. 115 fr.). *Logos* sielai suteikia
neišmatuojamą gelmę: „Eidamas tu ne-
galėtumei rasti sielos ribų, net išvaikščio-
jęs visus kelius – tokį gilų *Logos* ji turi.“
(45 fr.). Siela susitapatina su neišmatuo-
jama visata, todėl tokią žmogaus sielą
neįmanoma suprasti jokiais būdais²⁵. Ta-
čiau kiekvienam žmogui jo siela yra jam
svarbiausia, jį liečianti, jame esanti, jį su-
daranti paslaptis, kaip ir jo *Logos*, t. y. jo
paties, struktūra ir esmė. Todėl klausti
apie save patį, tirti save, ieškoti savęs, yra
kiekvieno žmogaus egzistencinė prievo-
lė, kaip artimiausias jam mokslas.

Hērakleitas savo gyvenimo siekį iš-
sako žodžiais: „Aš tyrinėjau save patį.“
(101 fr.). Gerai žinomas užrašas ant Del-
fų orakulo pastato skamba panašiai:
„Pažink save patį (*gnōti seauton*).“ Tačiau
šis pažinimas yra ne raginimas tirti psi-
chologines asmenybės paslaptis, bet sie-
kis rasti savo vietą bendruomenėje, kos-
mose ir dievų buveinėje. Graikai žmo-
gaus dar nepsichologizavo, jie rūpinasi
savo gyvavimu, savo siela (*psychè*)²⁶,
nes gyvenimas garantuojamas tik esant
pasaulyje, visuomenėje, tinkamai garbi-
nant dievus.

Garsusis Hērakleito posakis apie tai,
kad niekas negali du kartus įbristi į tą
pačią upę, abejojama, ar jis priklauso
pačiam Hērakleitui, nes filosofas, savai-
me aišku, nemano, kad pati upė kinta –
jis čia kalba apie sielos kaitą žmoguje.
„Įbrendantiems į tą pačią upę, atiteka vis
kiti ir kiti vandenys. Ir sielos kyla garais
iš drėgmės.“ (12 fr.). Stoikas Kleantas,
komentuodamas šią mintį, teigia, jog
Hērakleitas siekia „[...] paaiškinti, kad

išgaravusios sielos visuomet tampa pro-
tingos (*voεραὶ νοερα*)“²⁷. Laura Gemel-
li Marciano, apibendrindama šį diskursą,
teigia: „Upės metafora Hērakleitas grei-
čiausiai nori pasakyti tai, kad iš drėgmės
išgaruoja vis naujos sielos, būtent ugnin-
gas dvelksmas, kurį žmonės įkvepia. Tai
įgalina juos gyventi ir pažinti.“²⁸. Tai dar
vienas svarbus *Logos* pažinimo aspektas.
Vis ugningesne tampanti siela pagaliau
pati virsta ugnimi – *Logos* materija, arba,
kitai variantu, ji tampa dieviška.

Sielos sąvoka (graik. – *psychè*
ψυχή) reiškia ne tiek žmogaus individu-
alumą, garantuojantį psichinį vidų, kiek
materialų gyvumo, t.y. gyvybės principą.
Dialektiškai žiūrint, kiekvienas dalykas,
jų tarpe ir ugnis, tampa savo priešybės
mirtimi, šiuo atveju – žemės, o ugnies
mirtis – oro gimimas (žr. 76 fr.) arba
ugnies virtimas šiuo dalyku. Todėl, anot
Numenijaus, Hērakleitas teigė, kad: „Sie-
loms esą džiaugsmas arba mirtis tapti
drėgme. Džiaugsmas joms esą gimti. Ki-
toje vietoje jis [Hērakleitas] sako, kad
mes gyvename kitų mirtimi, o kiti gyve-
na mūsų mirtimi.“ (77 fr.). Taigi, jeigu
ugnis netaptų drėgna, nesusimaišytų su
vandeniu, tai ir žmonės, ir jų sielos ne-
egzistuotų. Todėl sielos geidžia *sušlapti*,
tapti kūnu. Taigi ugnies ir vandens prie-
šybės yra dialektinė vienovė, formuojan-
ti žmogų. Žodžiai *mes gyvename kitų*
mirtimi reiškia, kad ten, kur esame mes –
erdvėje ir laike – tų kitų, iš kurių mes
gimėme, nebėra. Mes tarsi užėmėme jų
vietą, mes esame kitų neiginys. Kai mū-
sų nebebus, kiti arba kažkas bus mūsų
vietoje, paneigdami mus. Tai amžinoji
esybių kaita dialektiniame priešybių *ka-
re*, kurį valdo ir proporcingai tvarko *Lo-
gos*. Šis procesas yra ontinė dialektika.

DIALEKTINĖ KAITA – KARAS

Terminas *perėjimas* žymi vieno dalyko pabaigą ir kito pradžia viename taške arba ribos linijoje ten, kur vienas daiktas dar yra identišką tam, iš kurio jis išsirutuliojo, t.y. *gimė*. Apie tai Hérakleitas teigia 103 fragmente: „apskritimo periferijoje bendra yra pradžia (archè) ir pabaiga.“ Apskritimas apibrėžia, atriboja tai, kas yra jo viduje – būtent, apskrita lyguma, diskas – nuo to, kas yra už jo ribų. Riba yra ir identišką sau daiktas A ir jį supantis, *pagimdęs* ne-A vienoje juos atribojančioje linijoje.

Tai yra pagrindinis dialektinės Hegelio logikos, kuri iš esmės yra tapsmo, vadinasi, evoliucijos teorija, teiginys. Hegelis nedvejodamas tvirtina, kad „[...] nėra nei vieno Hérakleito sakinio, kurio aš nebūčiau perėmęs į savo logiką“²⁹. Vadinasi *priešingybė* yra vieno dalyko tapsmo kitu, arba tiksliau sakant, perėjimo iš jo ne-būties (ne-A) į sau identišką būtį (A), momentas. Tapsmo momentu būtis A ir jo ne-būtis (ne-A) yra tapačios, yra *viena*. O *viena* vis kinta ir tampa. Kiekvienas dalykas perėjimu atsiranda iš kito.

Hérakleito filosofijoje tai dar susiję su vienos medžiagos abstrakčiai tariant virsmu kita medžiaga. Toks Hérakleito požiūris artimas Parmenido teiginiumi, kad „mąstyti ir būti yra tas pat.“ (Parm. 3 fr.)³⁰. Šiuo atveju mąstymas ir būtis yra tas pats *Logos*, taigi *viena*. Abu filosofai mąstė apie du skirtingus dalykus, būtent: Hérakleitas apie tapsmą būtimi, o Parmenidas – apie būties esatį ir nebūties nesatį. Nors tai du skirtingi dalykai, tačiau Hérakleitas jų neišskiria, kadangi jam savaiame aišku, kad tai tas pats procesas. Parmenidas filosofinės poemos *Apie gamtą* antroje da-

lyje nuodugniai aptaria dalykų tapsmą pasaulyje, jų vystymąsi bei nykimą. Skirtingai nei Hérakleitas jis mažiau pasitiki žmogaus pažinimo galiomis, taigi jam nebelieka tikrojo žinojimo apie pasaulio reiškinius, o tik klaidingos žmonių nuomonės (doxa) – *Logos* išnyko.

Archajinis mąstymas nežino kūrimo iš Nieko – nesvarbu, didžiąją ar mažąja raide. Tai galioja ir Biblijos kūrimo mitams: Dievas kuria ne iš nieko, o iš savęs; o Jis nėra niekas! Nėra Nieko. Bet moderniam, analitiniam, transcendentiniam, vėliau ir teologiniam mąstymui tai jau nebe taip aišku, nes atsirado neegzistuojanti Ne-būtis.

Hérakleitas siekė atskleisti dialektinio momento bendrumą viskam, kas yra ir ko nėra, arba yra jo priešybė. Vienuma vadinama tuo, kas bendra – *Logos*. Pirmename, kad tapsmo, arba kaitos, raiška materialiam pasaulyje yra jos *materialioji* substancija – ugnis, kuri žmoguje yra jo grynoji siela. Tai yra Hérakleito 76 fr. prasmė. Amžinoji kaita yra visa ko būties esmė: „[...] viskas kinta ir niekas nepasilieka [koku buvo]“ (6 fr.).

Vykdoma pagal *Logos* dėsningumą, priešybių kaita yra visur esantis, nors neregimas sąskambis, arba darma, graikiškai – harmonija (ἁρμονία): „neregima harmonija yra geresnė už regimą.“ (54 fr.). Tai reiškia, kad žmogus ne visada sugeba įžvelgti pasaulio harmoningumą, kuris tuo metu jam yra tarsi neregimas³¹. „Jie [žmonės] nežino, kaip nesuderinami savyje susiderina – priešingų įtampų harmonija, kaip lanko ir lyros.“ (51 fr.). Įtampas tarp prieštaraujančių jėgų (lanke – tarp lanko ir virvės, o lyroje – tarp jos

korpuso ir stygų) rezultatas yra priešybės metafora: mirtį nešantis strėlės skrydis ir gyvenimo džiaugsmą teikianti muzika.

Tas, kas jėga bando atsitolinti vienas nuo kito, išsisklaidyti į skirtingas puses, kaip tik sudaro *gražiausią harmoniją*, geriausią darną (plg. 8 fr.), dėl kurios viskas pasaulyje mainosi *Logos* kaitoje. Priešingumas, mitologiškai tariant, yra dalykų *neapykanta* (ἔρις *eris*), jų tarpusavio *ginčas* arba *karas* – mėgstamiausias Hērakleito terminas tapsmo proceso priešasčiai pavadinti. Tarp priešingybių amžinai tvyro įtampa, kuri yra jas palaikanti jėga, judesio, pagreičio ir pagaliau – tapsmo, arba *gimimo*, priešastis. *Priešingybių harmonija* visuomet yra vidinės įtampos būsenoje. Priešingybės negali būti viena be kitos (viena nesudarytų įtampos), ir todėl vidinis *karas* yra visa valdanti, universali kūrybinė jėga³².

Kosmosas yra priešybių suderinimas, jų be galo besitęsiančio *karo* arba kovos rezultatas – *vienovė*, arba bendras *Logos*. „Mes turime žinoti, kad karas yra bendras visiems ir kad teisė yra ginčas ir kad visi dalykai gimsta iš ginčo ir pareigos (įstatymo būtinybės).“ (80 fr.)³³. *Karo* likimas yra bendras abiemis konfliktuojančioms pusėms, jis sprendžiamas ne vienos kariaujančios pusės, o abiejų susitarimu, sudarant sutartį, kurioje interesai derinami pagal aplinkybes. Ana-

logišku pavyzdžiu gali būti ir teismo nuosprendis, kuris atkuria teisumą ir tuo panaikina ginčą, uždėdamas vienam ar kitam neteisingą elgesį išlyginančią prievolę pagal tai, kuo jis skolingas³⁴. Hērakleitas, kaip ir visi archajiniai mąstytojai, apibendrinamas visuomeninius santykius žyminčias sąvokas, jas perkelia į kosmoso erdvę. *Karas*, būdamas priešybių ginčo sprendimo veiksmu, tarsi rezultata *pagimdo* visa, kas yra kosmose: „Karas yra visų dalykų tėvas, visų dalykų karalius: vienus jis skiria būti dievais, kitus – žmonėmis; vienus jis vergais padarė, kitus – laisvais.“ (53 fr.). Žmonės ne visuomet supranta priešastį jiems skirto likimo, nes jie nesuvokia *Logos*.

Taip Hērakleitas nuo dievybės filosofiskai pereina prie natūralaus pasaulio tapsmo ir jo raidos supratimo. Pats kosmosas, *tvarkingasis derinys*, pats iš savęs yra savyje. „Šis kosmosas yra visiems tas pats, jo nesukūrė nei vienas iš dievų, nei vienas iš žmonių; bet jis visada buvo, yra ir bus – amžinai gyva (ἀείζωον – vienas žodis) ugnimi, užsiliepsnojančia pagal matą ir užgęstančia pagal matą (μέτρον).“ (30 fr.). Galime teigti, kad šiuo fragmentu Hērakleitas pirmą kartą gamtos mokslus atskyrė nuo dievybių ir mitų, t.y. davė impulsą racionaliam gamtos tyrimui. Buvęs šventikas nušventino kosmosą – dievai čia nebereikalingi.

MIRTIS

Glaustai esybių kaitą, mirtį ir gyvenimą atskleidžia 62 fragmentas: „Nemirtingi yra mirtingi ir mirtingi yra nemirtingi; gyvendami vienas kito mirtimi, mirdami vienas kito gyvenimu.“ Wolfgang Schadewaltas, komentuodamas

šį fragmentą, pastebi, kad *mirtingi* iš esmės apibūdina mirties būseną³⁵. Todėl geresnę šio fragmento interpretaciją atitiktų vertimas: *miręs* – *nemiręs* arba *gyva* – *negyva*, kadangi negyva substancija tampa gyva, o gyva – negyva³⁶.

Žmogus privalo žinoti, kad kada nors jo gyvybę pakeis mirtis. Tai yra nediskutuotini žmogaus egzistencijos faktai, kurių beje nepripažįsta krikščionybė ir kitos religijos, priešpastatydamos jiems pomirtinį gyvenimą. Ankstyvosios krikščionybės apologetas Klemensas Aleksandrietis, nuosekliai argumentuodamas šį prieštaravimą pagonims, kritikavo pasyvų atsidavimą *Logos* lemčiai. Kūrinyje *Stromatai* (III, 14, 1) jis priekaištaudamas rašo: „Hērakleitas akivaizdžiai nori nuvertinti gimimą sakydamas: gimę, jie nori gyventi ir tuo gauti mirties dalį, [...] ir jie palieka vaikus mirtims gimdyti (μόρους γενέσθαι).“ (20 fr.).

Hērakleitas galbūt ironiškai ar net sarkastiškai teigia, kad žmonės gimdo vaikus tam, kad būtų kam vėl mirti. Kad kiekvienas žmogus yra gimęs mirčiai, pritaria ir Kierkegaardas knygoje *Liga mirčiai*. To pakeisti negalima, todėl archajiniam žmogui vengti mirties būtų absurdiška. Sokratas ir Seneka parodė absoliutaus orumo, tikrumo savimi laikyseną ir, nesipriešindami mirties nuosprendžiui, patys išgėrė nuodų taurę.

Mirtis irgi yra tapsmas, kurį gyvas iš dalies gali patirti miegodamas: „Mirtis yra viskas, ką mes matome atsibudę; o tai, ką mes matome miegodami, yra sapnas (hypnos ὕπνος).“ (21 fr.). Žmogus savo ateitį sąmoningai gali matyti tik mirtyje. Jis regi mirties dievą *Thanatos*, bet miegodamas jau mato jo dvynį Sapną (*Hypnos*), kurie abu, anot Hesiodo³⁷, yra amžinos deivės Nakties vaikai.

Ką nors pasakyti apie pomirtinį gyvenimą Hērakleitas nesiima. Tai būtų vien spekuliacija, fantazija, o archajinis žmogus dar mąsto konkrečiai, šiapusiš-

kai. Po mirties laukia nebent tamsi, šalta duobė – žydu šėolas. Graikų požemis buvo tik šešėlių pasaulis, *Hades*. Hērakleitas apie pomirtinį gyvenimą sako tik tiek: „mirusių žmonių laukia dalykai, kurių jie nenumatė ir kurių nesitikėjo.“ (27 fr.). Hērakleitas mieliau pasitenkina tuo, ką turi gyvas būdamas, kaip rašė 55fragmente, kuriame jis pirmenybę teikia tam, ką dabar mato, girdi ir patiria. Tokią nuostatą jis pagrindžia materialiai: siela, sugrįžusi ugnin, joje tarsi išstipsta, o tiksliau sudega, taip prarasdama individualumą. Tik vardas gali išlikti, bet tik tarp gyvųjų ir jų palikuonių.

Bažnyčios tėvas šv. Ipolitas, laikinai pasiskelbęs popiežiumi (mirė kankinio mirtimi 234/5 m.), Hērakleito požiūrį į mirtį interpretavo krikščioniškai: „Jis [Hērakleitas] taip pat kalba apie žemiško, regimo kūno, kuriame mes esame gimę, prisikėlimą, ir jis žino, kad Dievas yra šio prisikėlimo priežastis, sakydamas šitaip: priešais ten esantį jie prisikelia ir prisikėlusieji gimsta gyvųjų ir mirusiųjų sargais. Jis taip pat kalba apie pasaulio bei visa, kas jame yra, teismą (κρίσις krisis) per ugnį“ (64 fr.). Kituose fragmentuose šv. Ipolitas aiškina, jog Hērakleitas teigia, kad gimstama tokiu būdu, kad viską valdo Žaibas³⁸. Žaibu Hērakleitas vadina amžinąją ugnį, be to, jis sako, kad ši ugnis protinga ir yra visatos valdymo priežastis (žr. 64 fr.). Tešdamas fragmentų aiškinimą, šv. Ipolitas pabrėžia, kad Hērakleitas kalba apie stoką ir perteklių. Stoka, anot jo, yra kosmoso tapsmas, o perteklius – kosmoso sudegimas. (žr. 65 fr.), kadangi viską „užeinanti ugnis teis ir nuteis.“ (66 fr.).

Bet Hērakleitas čia gali turėti omenyje, kad *karas* viską atskirs (k r y n e i n y r a ne teisti, o skirti) ir ugnis vėl viską pasiims į save – viskas joje sudegs. Jis kalba apie skirtingas kosmoso tapsmo kryptis – vieną kartą diferencijuodamas pagal *Logos*, o kitą kartą priešinga kryptimi, vėl viską sunaikinant ugnyje³⁹. Tai anaip tol nėra krikščioniškas personalistinis maš-

tymas, kuris išgalėjo veikiant žydų monoteizmui ir graikų politeizmui, bet monistinis, vėliau gnostikų perimtas, daugumai religijų būdingas samprotavimas, pasak kurio materialioji visata ir jos dvasingoji-ugningoji esybė, arba dievybė, nuolat įtakoja viena kitą, o žmogaus siela keliauja tai žemyn, tai aukštyn, priklausomai nuo jos ugningumo, dvasingumo.

DIEVAS

Hērakleitas, kaip matėme, nureikšmino dievų vaidmenį pasaulio tapsmo ir tvarkymo procese, aiškindamas jo kilmę materialistiškai, o funkcionavimą – *Logos* ir *karo* sąvokomis. Dievo samprata jo filosofijoje praranda ontologinę prasmę, bet išlaiko socialinę reikšmę, nes dievai ir ritualai, bent jau *daugeliui* įprasmina tam tikrus visuomenės klasių tikslus ir padeda juos įgyvendinti. Būdamas senosios teokratinės tvarkos atstovas, Hērakleitas aukščiausių tiesų supratimo klausimu žmones skirsto į išsventintus, dieviškus ir paprastus: „žmogiškas būdas (ἦθος *éthos*) neturi supratimo, bet tik dieviškas.“ (119a fr.)⁴⁰. Nuo Homero laikų kalbama apie viską, ypač religijos dalykus, išmanančius *dieviškus* žmones, šventikus ir filosofus, prie kurių priskirtinas ir Hērakleitas⁴¹. Tačiau: „vyras atrodo vaikiškai palyginus su daimonu, lygiai kaip berniukas, palyginus su vyru.“ (119b fr.). Taigi yra skirtumas tarp pačių žmonių ir tarp žmonių ir dievų. Hērakleitas neneigia dievų egzistencijos, tačiau kosmoso kūrimui jie nebeturi reikšmės, bet yra reikalingi visuomenėje kaip ideologai, sutaikant žmones su likimu, su nesuprantamais dalykais.

Paprastam žmogui pasaulis atrodo visiškai kitaip nei dievui: „Dievui viskas gražu, gera ir teisinga, o žmonės viena suprato esant neteisinga, o kita – teisinga.“ (102 fr.). Kitaip ir būti negali, nes dievas-*Logos* sukūrė kosmosą, todėl jam viskas kosmose yra gera, gražu ir teisinga. Tik ribotas žmogus to neižvelgia, vienuose dalykuose matydamas tai, kas jam atrodo negražu, negera ir neteisinga, o kituose – priešingai. Tokia išvalga, paremta savo, o ne *Logos*, t.y. ne dievo matu, sudaro žmogui prielaidas įvesti objektyviai nesamus skirtumus tarp *Logos* kūrinijų. Tai – visų laikų valdančiųjų ideologema: dievai, likimas, *Logos* viską nustatė, kaip jiems reikia, o *nesusipratęs* žmogus privalo su tuo susitaikyti dėl dievo, nes „Dievas: diena – naktis, žiema – vasara, karas – taika, sotumas – alkis. Bet jis keičiasi panašiai kaip ugnis, kuri, susimaišiusi su smilkalais, vadinama pagal kiekvieno jų kvapą.“ (67 fr.).

Dievas yra visa kosmosą sudarančių, jame ir jį veikiančių priešybių vienovė. Hērakleitas nori pasakyti, kad šis vienantinis dievas tik jį suprantančių žmonių vadinamas skirtingais vardais, nes ne jis keičiasi, lygiai kaip vis ta pati ugnis įvairiuose reiškiniuose žmogaus vis kitaip

pajuntama ir vertinama. Analogiškai, kaip, pabarsčius į aukuro ugnį smilkalų, uoslė patiria įvairių pojūčių, kuriuos žmogus mėgsta arba ne. Dievas yra viskas, visos priešingybės viename, bet žmonėms jis pasirodo turįs skirtingus *pavidalus*, tiksliau – žmonės jį suvokia atitinkamai nuo savo pačių charakterio, situacijos ar tikėjimo.

Atrodo, jog Hérakleitas suformulavo monistinę dievybės sampratą, supratimo

dėlei *perkrikštydamas* Olimpo dievų karalių Dzeusą: „Viena, vienintelė išmintis (ἐν το σοφόν μούνον hen to sof on mou non) nenori ir nori būti pavadinta Dzeuso vardu.“ (32 fr.). Dzeusas⁴², regis, nebeturi net tikrinio vardo, nes jis nereikalingas, kai nebėra kitų dievų, kurių aukščiausiu jis galėtų būti. Dievybė yra Viena, ji neturi žmonių duoto vardo. Bet Dzeusas viską kuria ir valdo, todėl jo vardas čia gali ir tikti.

POST SCRIPTUM

Hérakleito kosmoso ir žmogaus kaitos sampratoje dievai iš esmės nereikalingi, nes viskas vyksta dėsningai, pagal *Logos*, savyje, amžinos elementų ir ugnies, materijos ir energijos kismo ribose, kaip teigiama 30 fragmente. Hérakleitas ontologiją pirmą kartą formuluoja filosofinėmis materialiomis kategorijomis, kurios apima kosmosą ir jame esančio žmogaus sistemą bei dinamiką, kuri nereikalauja transcendentinių religinių vaizdinių. Hérakleito įtaka visai tolimesnei filosofijai bei religijai buvo lemtinga, tačiau, būdama *materialistinė*, ji buvo perinterpretuota arba praplėsta teologinėmis sąvokomis ir vėliau transformuota į transcendentinės, nematerialios Dievo-Dvasios bei Pasaulio dualizmo doktriną⁴³.

Hérakleito elitinė laikysena, kurios detalčiau neatskleidėme, yra glaudžiai susijusi su archajinės religijos ezoterika, orakulais ir misterijomis. Kaip ir Parmenido bei Empedoklio, tvirtinimas, jog *Logos* daugumai lieka nesuprantamas, kadangi jie yra *nejvesti* (ἀξύνετοι aksyne-toi) į misterijas, reiškia, kad jie negali suprasti orakulo žodžio (*Logos*) galios. Ora-

kulo skelbiamas žodis *yra baisus ir neišvengiamas: kartą ištartas, jis jau išsipildė* ir, pasak Gemelli Marciano, turėjo visai Graikijai lemiamos institucijos „perforacinę“ reikšmę – orakulas kalba dabartyje, tai, ką jis sako, jau vyksta, o kas to nepaiso, baigia tragiškai, kaip antai Edipas. To, kas pasakyta, ir to, kas vyksta, identitetas yra būdingas visiems ezoterikos tekstams: kalba ir realybė yra vienareikšmiškai ir nedalomai susijusios⁴⁴. Žodis tokią įtaką kūnui turi todėl, kad jis, archajiškai žiūrint, pats yra materialus, kūniškas, o tai reiškia, jog maginės formulės bei burtai tiesiogiai substanciskai paveikia objektą pačios būdamos substancija.

Tokią magiją pastebime Senojo Testamento pranašų veiksmuose ir Kristaus bei apaštalų darbuose – tik pranašai skelbia tautai bausmę, kurią žadėjo ir vykdė Jahvė, o Jėzus savo žodžiais stebuklingai gydo Jo iškviesto Tėvo padedamas. Žodžio ir veiksmo identiteto mitologema pasirodo kaip bendras animistinio šamanizmo paveldas, kuris ir šiandien tebepraktikuojamas. Hérakleito racionalistinė filosofija, atidžiau pažvelgus, yra suda-

ryta pagal mitologinę pasaulio aiškinimo sistemą, kurioje *veikiančiosios sąvokos* yra analogiškos, tik filosofijoje dievybių vardai dažniausiai pakeisti dalykų vardais.

Viena įtakingiausių antikos pasaulio filosofijos srovių, stoicizmas, prasidėjęs nuo finikiečio iš Kipro, Zenono (apie 336–263 pr. Kr.), kuris Dzeusą taip pat vadino *Logos*, klestėjo iki pat Romos imperijos pabaigos. Dauguma stoikų doktrinų buvo perimtos krikščionių bažnyčios apologetų bei tėvų, norint sustiprinti naujosios religijos intelektualinį lygį. Svarbiausi stoicizmo aspektai yra: pasaulio materialumas, *Logos* ir sielos (πνεύμα) vyksmas kosmose, žmogaus laisvės supratimas, žmogaus giminytės su dievu bendrumas *Logos* pagrindu ir kt. Sielos vienybė su dievu yra paremta tuo, kad pasaulio ir žmogaus vyksmas yra neatskiriama susieti kauzalumo principu – lemtimi (ἐπιαρχμην). Žmogaus laisvė suvokiama, kaip neprieštaravimas priimti savo lemtį, kurią tik visa numatanti dievybė gali pasukti norima linkme per savo malonę. Žmogų išstinkantis blogis jį skatina ne pasiduoti nevilčiai, bet

sukelia jo valiai ryžtą ir parodo jos stiprybę, tuo gražindamas jo sielą į harmoningą vienumą su dievybe⁴⁵.

Grįžtant prie *Logos* sampratos Jono evangelijoje, tenka pastebėti fundamentalių skirtumą tarp jos ir Hérakleito *Logos*. Jono *Logos* nukreiptas ne į kosmoso kūrimą, bet į žmogaus sielos išganymą, jo susitapatinimą su Dievu. Kristaus skelbiamas, jame esantis dieviškasis *Logos*, su kuriuo jis jau susitapatino kaip Dievo Sūnus, turi soteriologinę prasmę. Hérakleito filosofijoje atrandame tik sielos išganymo pradmenis – sielos nusileidimas iš ugnies šviesos *Logos* materializavimosi kryptimi ir jos pasikėlimas į *Logos* supratimą ir apsivalymą. Hérakleito kosmosą iš esmės tvarko *Logos* dėsniai, kosmose nėra asmeninio Dievo, o tik monistinė dievybė. Jono *Logos* grindžiamas Dievo sąvoka: jo *Logos* reikalauja asmeninio įkūnijimo tam, kad Sūnus, kuriame yra Tėvo *Logos*, gyvenimo pasaulyje pavyzdžio pagalba, žmonės galėtų susitapatinti su *Logos* ir tapti *kaip Dievas*, būti išganyti tiek dvasiškai, tiek ir kūniškai.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Graik. – Hérakleitos – *Ἡράκλειτος*, todėl nerašome *Heraklitas*, *Herakleitas* ar kaip kitaip (vokiečiai rašo *Heraklit*, anglai *Heraclitus* ir t. t.). Ne visa, kas priimta ir įsisenėję, yra teisinga. Hérakleitas *žydėjo*, kaip sako Diogenas Laertijus (A1 fr.), 69-tosios olimpiados metais, vadinasi, nuo 504 iki 501 m. pr. Kr., ir priklausė Efeso karalių šeimai. Jis atsisakė karaliaus valdžios savo brolio naudai ir pasišventė filosofijai, ją dėstė ir pašventino valstybės deivės Artemidės šventovėje. Jo kalba yra itin aukšto lygio, sudėtinga, bet centruota į esminius dalykus.
- ² Senajame Testamente hebrajų sąvokomis *dabar* (jos semantinis laukas: protas-planas, protinga

mintis, ją pasakantis žodis, žodžio realizavimas darbu, atliktas darbas, rezultatas), arba *hokmah* (išmintis, planas, protas) apibrėžiamas Dievo santykis su kūrinija ir jos viršūne – žmogumi. Taigi, Biblijos vertimuose skaitant apie „žodį“ būtina turėti omenyje visą šį reikšmių diapazoną, kuris buvo visai normalus ir suprantamas hebrajams. Archajiniame mąstyme išarta mintis yra betarpiškai susijusi su jos realizacija. Bet tai nėra jokia mistika – tik realistiškas šios sąsajos supratimas, kai mintis dar nebuvo atskirta nuo žodžio, o žodis nuo veiksmų, o ir šie neišsibarstę neaprepiamų realizavimo galimybių lauke.

- ³ Archajinėje kosmologijoje, taip pat ir Biblijoje, dangūs visuomet minimi daugiskaita – nė nežinia, kiek jų yra viršum tvirtos dangos, ant kurios kabo saulė, mėnulis bei žvaigždės, o virš jos, skirtingose sferose – įvairių rangų dievai, angelai, archangelai, sielos, pats Dievas, prie kurio vėliau prisijungė dar išganytieji, palaimintieji, šventieji, mergelė Marija bei Kristus su Šventąja Dvasia (žr. Dantės *Dieviškąją komediją*).
- ⁴ *Biblijos* citatos yra autoriaus autentiškas vertimas iš *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, 4. rev. ed. – Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1990, o *Naujojo Testamento – Das Neue Testament : griechisch und deutsch*. Text in dt. u. griech. Sprache. Nestle-Aland, Deutsche Bibelgesellschaft, Katholische Bibelanstalt, – Stuttgart 1986.
- ⁵ Išminties, Patarlių žanro knygų randame Egipte, Šumere, Babilonijoje, Upanišadose, visose pirminėse kultūrose bei bendruomenėse – visur, kur žmogus bandė protingai tvarkytis pasaulyje, suprasti jo racionalumo prigimtį.
- ⁶ „Aš esu pasaulio šviesa! (ἐγώ εἰμι το φῶς τοῦ κόσμου) Kas seks manim, nevaikščios tamsoje, bet apturės gyvybės šviesą.“ (Jn 8, 12) – sako Jėzus fariziejams, pabrėždamas savo įgaliojimą teigti tiesą, kadangi: „aš ne vienas sprendžiu, bet aš kartu su Tėvu, kuris mane atsiuntė“ (Jn 8, 15). Jėzus, šviesa, tiesa ir Dievas yra tapatūs per *Logos*.
- ⁷ Graik. φῶς – šviesa, πῦρ – ugnis yra vyr. giminės. Tekstas nurodo Kristų.
- ⁸ Kategorijos *Logos* filosofinė semantika gan sudėtinga: pagrindinė graikų žodžio *logos* (λόγος) reikšmė Homero raštuose yra „rinkti“ arba „suirinti“ panašius dalykus vieną po kito ir sudėlioti juos eilės tvarka – „skaičiuoti“ arba „suskaiciuoti“ (pinigus), sudaryti sąrašą atminčiai, idant būtų neužmiršta – *logos* čia reiškia dalykų eilės tvarką mintyse; matematikoje tai yra „apskaičiavimas“, „skaičiavimo rezultatas“, „proporcija“, „santykis“; metafizikoje – „principas“, „dėsnis“; retorikoje – „sekti“, „pasakoti“, „sakyti“ apie atmintyje sukauptus dalykus, bet ir „manyti“, „išsakyti“, „(prieš)tarauti“; galop (nuo V a. pr. Kr. vidurio) – „žmogaus racionalumas“, „(tikslaus logiško) mąstymo geba“, „žmogaus dvasia“, „mintis“, „protas“; o filosofinėje kosmologijoje, pradedant nuo Hėrakleito – gamtos „prasmė“, „tvarka“, „matas“, dėsnis. Stiprėjant filosofijoje racionalumui *logos* įgavo platesnę reikšmę ir tapo viena iš svarbiausių jos kategorijų. Platonas dialoge *Theaitetos* (206 ir toliau) bando laipsniškai aiškinti šią, į kitas kalbas neišverčiamą sąvoką: pirmiausia reikia mokėti aiškiai išreikšti savo mintį; po to teisinga tvarka įvardyti (susisteminti) jos objektą; ir trečia, duoti tinkamą dalyko apibrėžtį, definiciją, išskiriant jį iš kitų dalykų, kad galėtum suvokti jo esmę.
- Vadinasi, *logos* kategorija nurodo pačių pasaulio dalykų tvarką, jų santykius, o juos pažįstantis žmogus kalba apie konkrečius pažinimo objektus, bandydamas atsekti šią tvarką. Tuo jis tapatina savo mintis su pasaulio esme, kalbos *logos* (žodžiu), kuris išreiškia ne tik tai, kas yra, bet ir kaip tai yra.
- ⁹ Hėrakleito teksto fragmentų numeracija pateikiama pagal: Hermann Diels, Walther Kranz. *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Bd 1. – Berlin-Zürich: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1964. Fragmentų vertimai iš graikų k. autoriaus. Plg. Hėrakleitas. *Fragmentai*. Iš graikų k. vertė ir komentarus parašė M. Adomėnas. – Vilnius: Aidai, 1995.
- ¹⁰ Sekstas teigė Hėrakleitą manius, jog dieviškasis protas (*Logos*) esąs tiesos kriterijus, identiškas aplinkiniam orui, nors jo cituojamuose Hėrakleito žodžiuose apie orus nekalbama (tai kritiškai pastebi M. Laura Gemelli Marciano veikale: *Die Vorsokratiker*, Bd 1. – Düsseldorf: Artemis & Winkler Vlg., 2007 p. 349–350.). Tačiau Sekstui tikriausiai dar buvo prieinamas Hėrakleito tekstas, taigi jo teiginiais galima labiau pasikliauti nei Gemelli Marciano filologinio minimalizmo paveikta kritika. Tai, kad Hėrakleitas sąmoningai skiria savo mokymą nuo objektyviojo *logos*, t. y., kad *logos* suprantamas ontologine prasme, rodo 50 fr.
- ¹¹ Žodis *homologeîn* (ὁμολογεῖν) reiškia *logiškai kalbėti*, kad tariami žodžiai ir sąvokos būtų tapatūs dalykui, apie kurį mąstoma ar kalbama. Vadinasi, *logos* dėka protas (*nous* – νόος) turi mąstinius, kurie yra tapatūs t.y. vienodos prigimties su pažinimo objektais.
- ¹² Žodis *koinos* (κοινός – senesnė forma – *xy-nos* (ξυνός) arba *xynētos* (ξυνητός) nuo *ξύν* – būti kartu *su*; yra tai, kas bendra) daugiausia siejasi su socialiniais reiškiniais: tai, kas bendrijoje arba visuomenėje yra bendra, visuotina, kas liečia visus žmones; su atitinkamais junginiais: bendri susirinkimai (*hieron* – ἱερόν), šventės, ritualai, aukos (*thysiai*); taip pat ir papročiai; visuotinė teisė (*passésia* – πασσησια), tai, kas visiems prieinama, visiems

priklauso, ko visi gali imtis (praxeis – πράξεις); valstybės veiksmams, politika (hē pro-airēsīs ton koinon – ἡ προαίρεσις τῶν κοινῶν – politika yra: laisva valia, sprendimu, nuostata, sąmoningu noru daryti tai, kas bendra, naudinga bendruomenei), visus liečiantys klausimai; bendras gerbūvis; daryti tai, ko reikalauja visuotinis interesas (koina poein – κοινὰ ποεῖν): užsiimti pilietinėmis teisėmis, valstybės valdymu ir dirbti jos institucijose, administruoti bendruomenės pinigus, kasas, įplaukas, turtą, karo grobį; apie asmenis, kai jie priklauso tai pačiai genčiai, valstybei, kai juos vienija bendras darbas ir interesai, kai moka su visais darniai bendrauti. Koinē (κοινή) Jėzaus laikais buvo visame helenistiniame pasaulyje paplitusi, gan supaprastinta, bet visiems suprantama sąvoka graikų kalba. Taigi, Hērakleito žodis koinē (bendruomenė) yra sociomorfinė kategorija.

¹³ Čia greičiausiai atsispindi Hērakleito filosofinė naujosios, į komerciją orientuotos, santvarkos kritika. Senasis polis buvo vieningai valdomas vien šventikų-karalių įstatymais, kurie buvo skelbiami dieviškais. Naujoje santvarkoje įstatymus priima valdančiųjų žmonių bendrijos arba grupės, arba valstybės žmonės. Tokiu būdu atspindima jau ne vieno žmogaus valia, o daugelio žmonių įvairūs interesai. Toks valdymas buvo pradėtas vadinti demokratija, *liaudies valdymu*, kuriame nuolat vyksta individualių ar grupinių interesų kova, ginčai, vedantys net į pilietinius karus. Reikia dar pridurti, kad graikų demokratija buvo skirta miesto-valstybės gyventojų mažumai – piliečio teisę turintiems suaugusiems vyrams. Nei vergai, nei moterys, nei beturčiai balso neturėjo.

¹⁴ Graikams nesuprantamai šnekantys svetimtaučiai (*bar bar bar*) buvo vadinami barbarais. Išskirtinumo suvokimas būdingas ir izraelitams: vien jie yra Dievo pasirinkti, kaip žmonės, gyvenantys pagal jo Žodį-Įstatymą, o kitos tautos Dievui yra svietimos, prapuolusios, nes į jas Jahvė savo *veido neatgręžė*. Juslinis pažinimas sutrinka, kai tauta nesilaiko Įstatymo garbinti tik vieną Dievą, ir tuomet Dievas *užkietina* tautos širdį (protą), kaip rašoma Izaijui, kuriam Jahvė liepia: „Padaryk tautos širdį nejausmingą, padaryk jos ausis negirdinčias, ir užlipdyk jos akis, idant ji neregėtų savo akimis ir negirdėtų savo ausimis, ir jos širdis taptų nesupratinga, idant ji neatsigręžtų ir nerastų sau išganymo.“ (Iz 6.10.). Šiame

liepime juslės susieja žmogų su Dievu, kuris yra jo, pasaulio bei tautos tiesa ir išganymas, garantuojantis tautai gerą gyvenimą.

- ¹⁵ Plg. William Keith Chambers Guthrie. *A History of Greek Philosophy*, Vol I, *The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1962, p. 428.
- ¹⁶ William Keith Chambers Guthrie. *A History of Greek Philosophy*, Vol I, 1962, p. 432.
- ¹⁷ Žr. Aristotelis. *Metafizika*. A 3. 984a 7; Simplicius. *Commentary on Aristotle's Physics* 23,33. // Diels, Kranz, p. 146.
- ¹⁸ Wolfgang Schadewalt. *Die Anfänge der Philosophie bei den Griechen – Die Vorsokratiker und ihre Voraussetzungen*. – Tübinger Vorlesungen Bd 1, Suhrkamp Vlg., Frankfurt a. M., 1978, p. 377.
- ¹⁹ Žr.: Aristotelis. *Metaphysica*, A 3. 983b 6; Diels, Kranz, *Thales*, A 12, 7–8 eil, p. 77. Tai, kad siela gimsta iš vandens, Aristotelis, kalbėdamas apie Talio teiginį, jog visko pradžia yra vanduo, spėjo tai esant susijus su visiems žinomam žmogaus gimimui iš vyro sėklos, kuri irgi yra vandens forma. Jeigu Aristotelis pateikia Talio mintį teisingai, tai vandens koncepcija būtų ryški antropomorfinė mitologema, susijusi su Egipto ir Mesopotamijos kūrimo mitais, kuriuose viskas gimsta arba iš pradinio vandens-sėklos (Egipte – kai kuriuose mituose vandenynas Nūn, *pagimdo* pirmąją žemės salą, arba pasaulio kiaušinį – gimdą), arba susimaišant jūros vandenims (Tiamat – motina gimdytoja) su gėlu vandenim (Apzū – tėvas pradėtojas), iš kurių gimsta pirmoji dievų (žemės sausumos) karta. Prancūzų paleantropologo Leroi-Gourhano teigimu, neolito atgimimo magijoje, kaip rodo kai kurie uolų piešiniai, miręs žmogus atgimsta, paskandinus jį vandenyse – motinos iščiose.
- ²⁰ Šis sudėtingai verčiamas žodis *préstēr* (πρηστήρ) yra susijęs su *pimprēmi* (πίμπρημι) – pūsti, dvelkti, apipurkšti ugnies liepsna, uždegti, nuniokoti ir reiškia sudegti žaibui trenkus, taip pat ir stiprią audrą, karštą deginantį viesulą. Taigi, iš dalies čia išvelgiame daugelyje archajinių kosmogonijų pradinę orų galybę, skiriančią dangus nuo žemės. *Pradžios* knygoje ji yra dievų (Elohym) viesulas, orai, alsa, dvasia, (*ruachelohym*), kuri dar prieš Dievui tvarkant pasaulį žodžiu, jau pleveno viršum jūros gelmių (*tehōm*) (Pr 1, 2).
- ²¹ Jūra čia yra sūraus vandens vandenynas – *thalassa* (θάλασσα). Hesiodo *Teogonijoje* pradžio-

je buvo žiojinti tamsi praraja, motinos gimda – Chaosas, *plachiakrūtė* Gaja – žemė ir kosmosą gimdyti skatinanti galybė aktyvumo principas – Eros (lytinė meilė). Gaja pradžioje išskyrė Tamsą ir Šviesą – panašiai kaip Elohyms pirmąją kūrimo dieną iš tamsos atskiria šviesą („Tebūnie šviesa!“). Hérakleito raštuose ši kosmogonijos eiga yra šiek tiek kitokia. Jis akivaizdžiai laikėsi Homero mitologijos ir todėl kritikavo Hesiodą. Visatos pradžios kūrimo pasakojimas iš esmės artimas daugeliui kosmologinių mitų. Religijotyroje tai vadinama *struktūriniu panašumu*, kurio priežasties galbūt reikėtų ieškoti atgimimo magijoje, susijusioje su žmogaus pradėjimo vyksmu. Tačiau tai ne čia nediskutuotinas klausimas.

²² Nurodome tik du pavyzdžius iš Biblijos apokaliptinės pranašo Danielio knygos: vienas iš jų orientuotas į Izraelio tautos interesą sunaikinti savo priešus, kad po pergalės Egipto auksas ir brangenybės atitektų Jahvei (Dan 11, 42–43); antras – apie vizijoje pranašaujamus išgelbėtuosius: „žemės dulkėse miegantieji atsibus [...]. Supratingieji švies kaip dangaus skliautų spindesys...“ (Dan 12, 2–3). Taigi, pavirtę žeme, išmintingųjų, dievobaimingųjų mirusiųjų kūnai pakils į dangaus šviesą, kuri yra ugnis. Ši citata iliustruoja elementų kaitos tarp žemės ir ugnies mitologemą.

Naujojo Testamento Apreiškimo Jonui knyga ypatingai pilna virsmo: žemės, vandens, ugnies ir šviesos. Blogis ir Šėtonas, pasauliui pasibaigus, amžinai degs ugnyje, o Mirtis ir Hades (graikų pragaro dievas) bus įmesti ugnies jūron (th a l a s s a). Pasaulio pabaigoje, kai nugalimas Blogis ir atkuriamas kosmoso darna, ugnis ir jos priešybė jūra susijungia į harmoningą vienumą (Apr 20,13), nebelieka nakties tamsos, tebėra vien tik Dievas-šviesa (ugnis) (Apr 22, 5). Žmonėms, kaip ir visam pasauliui, bus skirta bausmė ir atlygis pagal jų darbus (Apr 22, 12) (žr. Hérakleitą, Anaksagorą, o taip pat stoikus ir kt.). Jėzus, kaip *spindinti Ryto žvaigždė* (mitologijoje meilės deivė Venera) kartu su Dvasia bei nuotaka (Izraelio tauta arba krikščionių Bažnyčia) norintiems dailins gyvybės vandenį (Apr 22, 16–17). Jėzus (Logos) yra visko pradžia ir pabaiga, Alfa ir Omega (Apr 22, 13). Archainėje simbolikoje pirmoji raidė alfa (hebrajų א l e f, graikų alfa A) kilo iš jaučio su ragais piktogramos, o omega Ω – simbolizuoja gimdą. Plg.: Keel/Schoer, 110 p., 88 pav.

komentaras. Pasaulis apačioje *sudegė* liepsnose, o viršuje – šviesoje t.y. dieviškoje ugnyje. Hérakleitas tam neprieštarautų.

- ²³ Hérakleito mintis apie vandens, ugnies, oro ir Logos vaidmenį gimstant žmogaus sielai, per pusę tūkstantmečio patyrė kelias permainas, bet nenutrūkstamai gyvavo ir pasirodė Jono evangelijoje 3, 5b eilutėje: „Jeigu kas nėra gimęs iš vandens ir dvasios (p n e u m a πνεύμα), tuomet jis negalės patekti į dangaus karalystę.“ *Pneuma* yra itin plataus semantinio lauko sąvoka, apimanti orą, vėją, alsą, sielą, dvasią, priklausomai nuo konteksto (panašiai kaip hebrajų r u a c h). Jonas *pneumą* čia naudoja ir materialiaja oro bei vėjo prasme. Jėzus sako: „P n e u m a (čia – vėjas) pučia, kur ji nori; [...] taip yra ir su kiekvienu, iš p n e u m a (čia – dvasia) gimusiu.“ (8a, c); nes „kas gimė iš kūno, tas yra kūnas; bet kas gimė iš dvasios (*pneuma*), tas yra dvasia.“ (6). Todėl, norint pakilti dangaus karalystėn, reikia prisipildyti kuo daugiau lakios materijos – oro arba dvasios: „Jūs privalote iš naujo gimti.“ (7b). O gimti iš naujo galima tik vandeniu ir *pneuma* apšvarinus kūną nuo žemiškumo ir drėgmės. Tai, be abejo, susiję su Hérakleito sielos drėgnumu, jos santykiu su ugninąja dvasia. Tik Hérakleitas būtų pasijuokęs iš norinčiųjų sušlapusią sielą nuvalyti šlapiu vandeniu: „Ir jie [maldininkai misterijų kultuose] veltui valosi kraujo kaltę apsitepdami krauju, lyg tas, kas, įlipęs į purvą, norėtų nusivalyti purvu.“ (5 fr.). Tačiau vanduo nuo seniausių laikų yra atgimimo ir sakralinio apšvalymo priemonė, daranti kūną ir sielą švaresniais. Hérakleitas apie tai, be abejo, žino, ir kritikuoja tokį primityvų „daugelio“ kultą. Bažnyčių teologai šią archainę mitologemą pavertė mokymu apie krikštą vandeniu ir Šventąja dvasia. Bet Jono Jėzus čia kalba ne apie krikštą, o apie sielos apšvalymą.
- ²⁴ Žr. Wolfgang Schadewalt. *Die Anfänge der Philosophie bei den Griechen*, 1978, p. 417.
- ²⁵ Žodis „metodas“ kilęs iš graik. *methodos* – kelias, kuriuo mes ką nors parsinešam, pav. pasaulio ar sielos pažinimą.
- ²⁶ Plg.: Wolfgang Schadewalt. *Die Anfänge der Philosophie bei den Griechen*, 1978, p. 419.
- ²⁷ Žr. 12 fr. // M. Laura Gemelli Marciano. *Die Vorsokratiker*. Bd 1. – Düsseldorf: Artemis & Winkler Vlg., 2007, p. 365.
- ²⁸ M. Laura Gemelli Marciano. *Die Vorsokratiker*. Bd 1. – Düsseldorf: Artemis & Winkler Vlg., 2007, p. 364–365.

- ²⁹ George Wilhelm Friedrich Hegel. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie I.* – Frankfurt am Main: Werke 18, Suhrkamp Vlg., 1971, p. 320.
- ³⁰ Žr. Parmenidas. *Apie gamtą. Fragmentai.* Vertė R. Mironas. // *Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika.* Sudaryt. B. Genzelis. – Vilnius: Mintis, 1977, p. 52.
- ³¹ Žodis harmonija kilęs iš *harmottein* – sudurti, sujungti viena su kitu, kaip stalius darniai suduria skirtingus medžio dirbinius į vieną, pvz., stalą pagal tam tikras, šiam dirbiniui savitas proporcijas, pagal jo *Logos*.
- ³² Įtampos sąvoką pagrįstai naudoja Guthrie. Žr. *A History of Greek Philosophy*, p. 437. Jis toliau nurodo minimumus priešingybių harmonijos aspektus.
- ³³ *Karas* (πόλεμος *po le mos*) išreiškia ir *ginčus*, ir *vaidus*, panašiai kaip mes kalbame apie polemiką žodžiais ar raštu. Homerui karas arba ginčas yra visuotinis, visus karius vienodai ištinkantis demonas: „Bendras visiems yra Enualios [piktasis karo demonas, arba Ares], pražudantis ir pačius žudikus.“ (*Iliada*, 18 giesmė, 309 eil.). Taigi, karas visiems karius skiria tą patį likimą, o šiaip – visi žmonės vėliau ar anksčiau mirs. Odisejas, atsisveikindamas su žmona ir traukdamas į karą, vadina ją *lygiu* arba *bendru* visiems, nedarančiu skirtumo tarp priešininkų (*Odiseja*, 18 giesmė, 264 eil.). Tai yra archajinė šio žodžio prasmė. Hērakleitas apibendrina šią sąvoką, demitologizuodamas ją.
- ³⁴ Todėl „Dievo maldos“ prašymo žodžiai nėra atsitiktiniai: „Ir atleisk mums mūsų skolas, kaip ir mes jas atleidome savo skolininkams.“ (Mt 6,12). Žodis skola (ὀφειλήματα *o fe il e ma ta*) reiškia „įsipareigojimas teisine prasme“ arba „turėti įsipareigojimą“, arba „eiti pareigą“. Jėzus kalba apie žmogų, kuris bendrai privalo laikytis Jo įstatymo, nes kaip sandoros narys jis už Dievo malonę įsipareigojo laikytis Jo įstatymo. Šia prasme žmogus yra Dievo skolininkas. Šiame prašyme žmogus akivaizdžiai prašo Dievo jo atžvilgiu lygiai taip pat, kaip ir jis pats, laikytis įsipareigojimo ir atsimokėti teisingai. Apie visuotinę arba moralinę kaltę, kaip skelbia bažnyčių doktrina, tekste nekalbama. Konkrečiai kalbama apie skolininko nesumokėtas skolas, kurias skolintojas jam atleido – ir tokio pat elgesio prašoma iš Dievo. Sandora galioja net tuomet, kai viena jos pusė neišpildė įsipareigojimo. Tuo atveju viena pusė gali laikytis savo
- prievolės, kol kita galės atsilyginti – atgaila ir Dievo garbinimu. Taip kuriama harmonija tarp žmonių ir žmonių bei Dievo. Tokiu atveju pasaulio pusiausvyrą yra išlaikyta.
- ³⁵ Wolfgang Schadewalt. *Die Anfänge der Philosophie bei den Griechen*, 1978, p. 396.
- ³⁶ Panašiai ši fragmentą suprato ir vėlesnieji pita-goriečiai, manydami, kad čia kalbama apie pusdievius herojus, kurie yra mirtingi, bet kartu ir nemirtingi. Bet tai galioja ne vien herojams, o visiems žmonėms, nes, kaip Gemelli Marciano rašo: „Jeigu εκείνων (kitų) nurodo ne į du skirtingus subjektus (mirtingi ar nemirtingi), bet į du to paties subjekto aspektus (herojai kaip mirtingi ir nemirtingi), tuomet ši sakinių galima paaiškinti taip: herojai vienu metu yra nemirtingos būtybės, paskirtos gyventi mirtingą gyvenimą, ir mirtingos būtybės, paskirtos nemirtingam gyvenimui. Kai jie gyvena, miršta jų nemirtingumas; kai jie miršta, nemirtingumas vis dėlto gyvena.“ (žr. *Die Vorsokratiker*. Bd 1., p. 357). Ši interpretacija atrodytų teisinga, bet nebūtinai galiojanti vien herojams. Hērakleito filosofinė doktrina apie sielos ir kūno dialektiką, paremtą ugnies kaita, leidžia ją pritaikyti visam, kas gyva.
- ³⁷ Hesiodas. *Teogonija*. Iš senosios graikų k. vertė A. Kudulytė-Kairienė. – Vilnius: Aidai, 2002, p. 212.
- ³⁸ Žaibas Hērakleitui yra viena iš ugnies apraiškos formų, kuri dar turi sociomorfizmo liekanų, kadangi ugnis, anot 66 fr., tarsi atlieka ir teisėjo funkcijas. Bet tai yra tik metaforiška kalba apie harmoniją.
- ³⁹ Žr. Wolfgang Schadewalt. *Die Anfänge der Philosophie bei den Griechen*, 1978, p. 415.
- ⁴⁰ Jono evangelijoje, ten, kur kalbama apie kūno virsmą, atgimimą per dvasią (*pneuma*) (Jn 3,5–12), norint patekti „Dangų karalystėn“, yra užuomina apie kur nori pučiančią dvasią-vėją (*pneuma*), kurį mes girdime, bet nesuvokiame, iš kur jis ateina ir kur nueina (8 eil.). Bet eiliniai žmonės, net fariziejus Nikodemas nesupranta išganymo dvasia doktrinos: „[...] Mes kalbame, ką žinome, ir liudijame, ką matėme; tačiau jūs nepriimate mūsų liudijimo (martyrija – μαρτυρία). Jeigu jūs jau netikite, kai kalbu apie žemiškus dalykus, kaip jūs tuomet galėtumėte patikėti, kai kalbu apie dangiškus dalykus?“ (11–13 eil.). Tikėti duota tik dvasingiems, išskirtiniams žmonėms, o žinoti – iš esmės vien pačiam Jėzui: „Ir niekas nepakilo dangun, išskyrus aną, kuris

nusileido iš dangaus: Žmogaus sūnus.“ (13.). Tai primena faraono Echnatono sakinį „Himne Atonui“, kad salės niekas nesuvoka, išsyrus jį – jo sūnų (Žr. Keel/Schroer, 254) ir Hērakleito teiginį apie tai, kad jo mokymo apie *Logos* žmonės nesupranta, tačiau filosofas neteigia buvęs danguje ir iš ten nusileidęs. Vėliau tokią ezoterišką galią turėjęs apie save tvirtino filosofas Empedoklis, o gnostikai ir neoplatonikai tiesiog „švarinosi“ kūnus tam, kad pakiltų dangun – bet tai nedaug kas pasiekė, o tik labiausiai pasišventęs elitas.

⁴¹ Hērakleito elito garbinimui, regis, kartais prieštarauja iš liaudies apačių kilęs Jėzus, kuriam ne mokytieji teologai fariziejai ar filosofai – rašto žinovai – pažįsta Dievą, bet paprasti nuoširdūs žmonės. Anot Mato evangelijos, Jėzus sako: „Aš liaupsinu Tave, Tėve, dangų ir žemės karaliau, kadangi Tu visa tai paslėpei nuo išmintingųjų ir protingųjų, bet pranešei apie tai neišmanėliams (vηπίοις).“ (Mt 11,25). Tai yra žinojimas apie Dievą ir jo malonę, kuri prieinama tik Jo sūnui ir Jį įtikėjusiems. Tačiau graikai jau apaš-

talo Pauliaus laikais, kai jis bandė atėniečiams kalbėti apie išganymą per Kristų ir apie prisikėlimą iš numirusių, to nesuprato ir tyčiojosi iš jo, nors patys garbino *nežinomąjį dievą* (plg. Apd 17,22–32). Šis supratimas neprieštarauja anksčiau cituotam teiginiui pagal Jn 3,11–13, kadangi ir čia Jėzus kritikuoja mokytus fariziejus, o Dievo pažinimui reikia jau būti buvus pas Jį, kaip Kristus per *Logos* susitapatinęs su *Logos*. To Jis moko ir kitus – susitapatinti su Dievo Dvasia sekant Jo, Kristaus, *Logos* (plg. Jn 6 sk. apie penkių tūkstančių maitinimą „kūnu ir krauju“ – dvasia ir gyvenimu (ypač 62–65 eil.).

⁴² Žodžio „Zēus“ Ζῆυς etimologija tradiciškai siejama su „gyvybe“ – zēn ζῆν.

⁴³ Tai itin svarbūs ir intriguojantys kultūros ir mąstymo reiškiniai, didele dalimi lėmę pasaulio dvasinės istorijos raidą.

⁴⁴ Plg. M. Laura Gemelli Marciano. *Die Vorsokratiker*, p. 438.

⁴⁵ Plg. Wolfgang Weinkauff. *Die Philosophie der Stoa. Ausgewählte Texte.* – Ditzingen: Reclam, 2001, p. 105–111.